

vazn yordamida o'zgargan, o'zgacha kayfiyat yaratilgan.

G'azallarining qolgan qismlari an'anaviy ramali musammanai mahzuf vaznida bitilgan. Bu vaznning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bundagi ohang nisbatan sokin va dardchil. Mazmunni ifoda etishda ushbu omil yetakchi vositalardan biri sifatida ahamiyatga egadir. Ushbu bayt misolida yuqorida keltirilgan baytlar bilan mazmunli jihatdan farqlanishi va unda vaznning ahamiyati alohida ekanligi ko'zga tashlanadi.

Ko/yi/dal/ it/larl/ ul/zush/ti/lar/Na/vo/i/ /xas/ta/ni//
Kimi, e/mas/zo/lir/hir/kil/, jis/mi/ qay/dal/, bo/shi/ qay/da/duri/.

Mazmuni: Ko'chasida Navoi xastani itlar uzishtilar(tishhadilar), boshi qayda, jismi qayda zohir emas.

Mazmunan qaraganda, bunda o'ynoqi vazndan foydalanan bo'lmasligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Mazmunni shu tarzda ifoda etish muayyan ritmi hoslil qilishda ishtirok etadi.

Mumtoz she'riyatda radif, asosan, qofiya ilmi tarkibida o'rganilgan. She'rshunoslikka dolr manbalarda keltirilishiha, radif fors(ajam) she'riyatiga xos bo'llib, arablarda qo'llanilgan. "Orta asrlig she'rshunoslar radifining she'riy mazmunini ifodalashdagi ahamiyatini yaxshi anglaganlar, ularning ta'kidlashlaricha, radif bayt bilan shu darajada bog'langan bo'lishi kerak edidi, uning bayt tarkibidan olib tashlanishi she'r mazmuniga putur yetkazardi."¹

Alisher Navoiyning "Favoyidul kibar" devonida 177 o'rindan joy olgan g'azali "qilur itlar" radifi bilan keltiriladi. G'azal 7 baytdan iborat. **Vazni:** mujtassi mustasmani maxbuni maqtu'i mushabbag'. **Taqte'si:** v-v-| vv-| v-v- | ~ |. Vaznning o'ynoqligi va tez o'qishiga moyilligi Shoir kayfiyatini ifoda etishga xizmat qiladi.

Iltimoly ruhda yaratilgan g'azal bo'llib, unda lirk qahramon zamnonning notavon, nokas kishilaridan yozg'ir-

di. Ularning qilayotgan "amallari" shoiring qalbini larzaga soladi. Shu kayfiyat ritmnning muhim vositalaridan bo'lgan vaznda ham, radifda ham o'z aksini topadi. Bu g'azal boshdan-oxir kinoya asosiga qurilgan.

Xulosa qilib aylganda, it obrazining mazmuni yanada teranroq anglashda va ifoda etilgan kayfiyatni tushunishda ritm hosil qiluvchi vositalar muhim ahamiyat kasb etadi. Aruz vaznidagi ramal, hazar singari vaznlar ritmini nisbatan sokin, g'amli va og'ir kayfiyatni ifoda etishga xizmat qilgan. Bunda, asosan, oshiqning hijron azobi itlar(nafs)ning qarshilik qilishi yohudi it o'mida bo'la olmaganidan shikoyat tarzida fikrlar keltiriladi.

Mujtass, muzore' kabi o'ynoqi vaznlar oshiqda nisbatan yor vaslidan umidvorimk kayfiyatida yozilgan g'azallarda qo'llanilgan. Bu shuni ko'sratadiki, it obraziga mazmun yukashida nafaqat badiy tasvir vositalar, balki ritmik xususiyatlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shu kabi ritmik vositalardan yana biri radifdir. Uning muhim xususiyatlardan biri mazmunning mag'zinii ifoda etishda qo'l kelishidir. Radifda shoir o'zi ifoda etmoqchi bo'lgan fikrning kalit so'zini berishga harakat qiladi. Natijada, fikr ta'sirchan va salmoqdar bo'lismiga erishadi.

Demak, ritmik vositalar nafaqat asarning shakliji jihatdan ko'rkamligini balki, ma'noviy tomondan ham salmoqdrofligini ta'minlashga xizmat qiluvchi vositalardir.

It obrazining mazmun-mohiyatini yoritishda hamda o'quvchiga baytni ta'sirchan yetkazishda muhim ahamiyatga egadir.

Ko'rinadiki, badiy obrazni mohiyatini ochishda badiyl san'atlar va uni obraz bilan munosabatini aniqlash zarur hodisalaridan sanaladi.

It obrazi bilan bog'liq holatda qo'llanilgan tashbeh san'ati orgali obrazga muayyan ma'noda badiy-estetik yuk ortigan. Natijada, mazmun teranlashib, o'quvching ruhiy lazzat va zavq olishiga xizmat qilish asos bo'lgan.

1. Юсупова Дилнавоз "Алишер Навоий "Хамсаси"да ритм ва мазмуннинг уйгунлности" Т.: Б. 23
2. Эсплан: Абдулла Орипов "Мунохатни тинглаб...", шевъри ёхуд Келмади радиофли газал.
3. Стеблева И.В. Ритм и смисл в классической тюркоязчной поэзии. – М.: Наука, 1993. С. 89

Arofatoy MUYDINOVA,
Chirchiq davlat pedagogika instituti,
O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası o'qituvchisi

O'ZBEK MILLIY UYG'ONISH ADABIYOTI VAKILLARI IJODIDA MUVAHASHSHAH SAN'ATI

Annotatsiya. Maqolada o'zbek milliy uyg'onish adabiyoti vakillari ijodidagi muvashshah-g'azallar haqida

Annotation. the article talks about the muvashshah-Gazals in the work of representatives of the Uzbek nation-

Аннотация. В статье рассказывается о мувашишах-газалах в творчестве представителей узбекской

so'z boradi. Muvashshah o'zbek mumtoz she'riyatida keng tarqalgan ma'navly san'atlardandir. Muvashshahlar shoirlar adabiy-estetik olamini organishda muhim ahamiyatga ega. Ularni ilmiy asosda o'rganish adabiyot tarixining qorong'i jihatlarini yoritishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: she', shoir, bayt, misra, muvashshah, g'azal, she'riy san'at, ma'navly san'at.

al awakening literature. Muwashshah is one of the spiritual arts common in Uzbek classical poetry. Muwashshahs are important in studying the literary-aesthetic world of poets. Their study on a scientific basis serves to a certain extent in highlighting the dark aspects of the history of literature. **Keywords:** poetry, poet, beth, misra, muwashshah, gazal, poetic art, spiritual art.

литературы национального пробуждения. Мувашшах - одно из духовных искусств, распространенных в узбекской классической поэзии. Мувашшахи играют важную роль в изучении литературно-эстетического мира поэтов. Их изучение на научной основе в определенной степени помогает выявить темные аспекты истории литературы.

Ключевые слова: поэзия, поэт, бейт, мисра, мувашшах, газаль, поэтическое искусство, духовное искусство.

O'zbek milliy uyg'onish davri adabiyotida muvashshah-g'azallar alohida o'rin egallaydi. Feruz, Kamiy, Miskin, Haziniy, Muqimiyy, Muhyi, Furqat kabi ulug' shoirlar muvashshahchilikda shuhur qozonishgan. Maqsud Shayxzoda, Aziz Qayumov, Sharif Yusupov, Qo'dosh Pardayev singari olimlarning bu mavzuga oid tadqiqotlari muvashshahning o'ziga xos xususiyatlарини yoritgani, unga doir munozaralarga oyindlik kiritganini jihatidan ahamiyatlidir.

Muvashshah arabcha "bezamog", "zynnatlamoq" ma'nolarini anglatdi. Muvashshah-she'rlaring har bir misra, bayt yoxudi bandining boshlanish harflaridan bior kishiniring ismi kelib chiqadi. Ba'zan ism misralar tarkibidagi so'zlar orasiga yashiringan bo'ladi. Bunday holda muvashshah muammmo usulida yechiladi.

Muvashshahda shoir kishi ismining kelib chiqishiga she'ringi bayti yoki banda ishora qilladi. Lekin ochiq ishoralar uchrasmaydigan muvashshahlar ham mavjud. Ochiq ishoralar berilgan Muqimiyy ijodiga manub muvashshah-g'azallarning ayrimlari ko'zdan kechirilsa:

"Jamolxon" ismi yashiringan muvashshah-g'azalning maqta'si:

*Nogohon olsang Muqimiyy, avvali har baytidin,
Harflar ravshan bo'ur, albatta, ismin gavhari* [2,20].

"Nizomxon"ga bag'ishlangan muvashshah-g'azalning maqta'si:

*Nogohon har baytidin bir harfdin olib Muqim,
O'qi, noming chiqmas ersa nomusulmoning
bo'lay* [2,19].

"Tojixon" nomiga bitilgan muvashshah-g'azalning maqta'si:

*Nomig'a aylarmu muvashshah, muhabbatdin
Muqim,
Bo'lmas odamg'a agarchandi parilar oshno* [2,80].

Muvashshahlar bilan tanishar ekanmiz, ismlariaga muvashshah bitilgan shaxslarning kimligi, ulaming shoirga qanday aloqasi borligi va she'r nima munosabat bilan yozilganligi qiziqish uyg'otishi, tabiiy. Shunday

ekan, muvashshahlar ijodi o'rganilayotgan shoirning adabiy davrsasi, yaqin do'stlari kim bo'lganini o'rganishda asosli manba bo'lishi mumkin [1,174].

Qo'qon adabiy muhitining zabardast vakillaridan Muqimiyy ijodining katta qismini muvashshah-g'azallar tashkil etadi. Jumladan, shoir ijodini o'rangan abdiboytshunos olim Q.Pardayev Muqimiyy ijodiy merosida 75 ta muvashshah-g'azal mavjudligini yozadi. "Shoirning Muhsinxon nomiga muvashshah bitilgan 7 baytili:

Mahvasho, hech kim sango mendek giriftor o'llmasun,

Kecha-kunduz sog'iniib mushtoqi diydor o'llmasun, - matla'il g'azali Alisher Navoiyning "Kimsa mendek dahraro besabr-u orom o'llmasun" misrasi bilan boshlanuvchi g'azaliga nazira qilingan [1,172].

Shoirning Rashdixon, Asrорxon, Yusufxon, Qo'zixon, Usmonjon, Muhammadjon, Komilxon, Tillaxon, Mullajon, Nazirxon, Namozxon, Solihjon, Jabborxon, Hoshimjon, Norsaxon, Adolxon, Siddiqjon, Mansurxon, Abdullaxon, Nizomxon, Sultonxon, Qurbonxon, Qosimjon, Akbarxon, Toshpo'latxon kabi yaqinlari nomiga bitilgan muvashshah-g'azallari shunchaki bitilmay, ko'pincha biror voqeа sabab yozilganini e'tiborga oladigan bo'lساk, har bir muvashshah o'ziga xos yozilish tarixiga ega ekanligi ayon bo'ladi. Xususian, olim Muqimiyyning "Topti husing' ko'zgusi xatting g'uboridin safo" matla'il muvashshah - g'azali Tojixon ismiga bitilganini aniqlaydi. Tojixon kim, uning shoiriga qanday aloqasi bo'lgan?

Shoirning jiyani Ro'zimuhammad Do'smatovga yozgan maktubida quyidagilarni o'qiyimiz: "... Ba'da janobi humratli boylaringizni xonadonlarini haqlariga faqirdin xolis duyoj xayr aytiting. Mullo Azimjon va mullo Tojixon mazkur lami ko'sangiz salom aytiting" maktubida tilga olingan Mullo Azimjon va mullo Tojixon o'sha paytda Moskvaga qatnata savdogarchilik qilgan qo'nonlik boylardir. Shoir jiyani yozgan maktublarini shular orqali Moskvaga jo'natib turgan [1,173].

Muvashshahlar, asosan, ishqiy mavzuga bag'ishlangan. Garchi ularda ma'shuqaning ta'rif-u tavsifi, os-hinqing zabun holbi kabi motivlar yetakchiligi qilsa ham, aksar hollarda muvashshahlarida ayollar ismi emas, erkaklar nomi yashiringan bo'ladi. Shuning uchun ham "... muvashshah kimning ismiga bog'langan bo'lsa, o'sha g'azalda ta'nf etilgan obraz ham aynan mazkur kishini-

ing o'zidir deb o'yash xatodir, – deb yozadi shoir va olim Maqsud Shayxzoda.

Adib o'zining Furqat muvashshahlari munosabati bilan yozgan maqolasida, – "...muwashshahdag'i ism bu g'azalning kimiga bag'ishlanganiga dalolat qiladi, xolos. Asarda tasvirlangan yor esa bus-butun boshqa bir kishi bo'lishi mumkin. Masalan, Furqatning "Maqsudjon" ismiga bag'ishlangan g'azalida ... sevgili yor obrazida tasvirlangan kishi "Maqsudjon" emas, balki go'zal bir ayoldi" [6,92].

Furqat muvashshahlari haqidagi aytligan bu mulo-hazalar boshqa ijodkorlar yaratgan muvashshahlarga ham taalluqligi. Muqimiyning Jamolxon nomiga bag'ishlangan muvashshah-g'azalidan olingan quyidagi satrlar buni tasdiqlaydi:

*Jumlai Ho'qand mavzun qadirlarini sarvari,
Dilrabolar dilbari, gulchehralar sardaftari.
Mahv o'lub mardum xiromini ko'rub bozor aro,
Deydilar ba'zi "malak", ba'zi "bashar", ba'zi "pan"*

[2,20].

Oydeg ravshanki, g'azalda ta'rif-tavslif qilingan dilrabolar dilbari, gulchehralar sardaftari bo'lgan, ko'rganlar "malak"mikan, "bashar"mikan, yo "pan"mikan, deb mahliyo bo'lgan go'zal, albatta, Jamolxon ismili kishi emas, balki butunlay boshqa bir mahbuba, yordir.

"Lekin Kamiy muvashshahlari misolida bu qonuniyatiga zid holatni ham ko'rish mumkin, – deb yozadi adabiyotshunos O.Tolaboyev toshkentli shoir Kamiy ijdoriga bag'ishlangan tadqiqotida [4,87]. – Mana shunday muvashshahlardan biri "Abdulazizxon" nomiga yozilgan. Xo'sh, Abdulazizxon kim? Adabiyotshunosligimizda u haqdagi dastlabki ma'lumotni professor G.Karimovning "Muqimiy" monografiyasidan olamiz: "Abdulazizxon Eski jo'va toromidan, O'zgand mahallalik. Abdulazizxon erkin fikrli, ma'rifatparvar va san'at-adabiyotga havaskor shaxslardan edi. U shoir, olim va san'atkorlarga moddly yordamda bo'lgan. Uning uylig'or intilishlarga ega

bo'lgan Toshkent shoirlarining adabiy gurung markazi-ga aylangan. Muqimiyning u kishi haqidagi "Xon akam" sarlavhalasi she'r yozgani ma'lum". Shoir Furqat esa o'zining Istanbul turib yozgan mashhur "Sabog'a xitob" she'riy maktubida Abdulazizxon nomini o'zining yaqin do'stlari qatorida tilga oladi. Adabiyotshunos olim Sh.Yusupov bu kishingin to'la ismi sharifi Abdulazizxon Boboboxon o'g'li ekanini aytadi va "o'zi ushcrashgan, ham-suhbat bo'lgan ajoyib zotlar" haqidagi bir emas, to'rtta kibar tasnif etgani haqidagi ma'lumot beradi.

O'zidan 10-11 yosh katta bo'lgan kabi zamondoshini "saodat maob", "janobi oly", "sayyidim" deb atashi shoirning Abdulazizxon shaxsiga humrat-u ixlosini anglatadi:

*Abdulazizzoni saodat maobgo,
Ma'zuri ojizona yetur bandin, ey sabo.
Boshingini ostonga qo'y avvalo borub,
Yuz-u ko'zing surub daru devor-u qasrig'o...
Yorab, Kamiy qulinqni duosin ijobat et,
Ui sayyidim haqina ba e'zozi Mustafa .*

Noma tarzida yoziligan ushu muvashshahdan ko'riadlikni, undagi barcha ta'rifu-tavsliflar Abdulazizxoniga tegishli. Muwashshah esa, yugorida aytganimizdek, shu shaxs nomiga yozilgan. Demak, ma'lum bo'ladiki, ba'zan muvashshahdag'i vasf o'sha muvashshah kimning nomiga yozilgan bo'lsa, shu nom egasiga tegishli bo'libiham mumkin ekan" [4,87-88].

"Odatda muvashshah fagat tinx do'stning ismiga bog'langan. Shuning uchun ham ismiga muvashshah bog'langan kishilarni aniqlangash va shu orgali shoirning yor-u do'stlari, muhitni va doirasi haqidagi konkret material qo'lg'a kiritish, shoirning ilmiy biografiyasini yaratish uchun muhimdir" [6,93].

Shundan ekan, muvashshahlari tadqiqi shoirlarning adabiy davrsasi, ijodli hamkorligi, shuningdek, bu davr ijtimoiy va adabiy hayoti kabi ko'plab masalalarga oy-dinlik kiritishi jihatidan ahamiyatlidir.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Pardayev Q. Muqimiy she'riyati: matn tarixi, tahriri va talqini. – Toshkent, "Muharrir", 2019.
2. Pardayev Q. Biz bilmagan Muqimiy. Yangi aniqloqangani va matni qayta tilklangan asarlar. – Toshkent, "Muharrir", 2019.
3. Qayumov A. She'riyat jilolar. – Toshkent, "O'qituvchi", 1997.
4. To'laboyev O. Karimbek Kamiy – milliy uyg'inish shoiri. – Toshkent, "Muharrir", 2018.
5. Yusupov Sh. Tarix va ababu'stoni. – Toshkent, "Ma'naviyat", 2003.
6. Shayxzoda M. Asarlar. Otti tomlik. Beshinchik tom. – Toshkent, Adabiyot va san'at, 1973.

Mohigul MAVLONOVA,

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrasи o'qituvchisi

"FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDA SHOPUR OBRAZI TALQINI

Annotatsiya. Ushbu maqola Alisher Navoiy qalamiga mansub "Farhod va Shirin" dostonidagi muhim ijobji yordamchi qahramonlardan biri, do'stilik va odarmiylikning go'zal timsoli

Annotation. This article is devoted to a comparative analysis of the image of Shopur, one of the most important positive characters in the epic "Farhod and Shirin" by Alisher Navoi, who is a

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу образа Шопура, одного из важных положительных второстепенных персонажей эпоса «Фарход и Ширин»